FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
10 (2)-son

UDK: 378.147:001.895

Rashidxon Uulu Atabek,
Turan International University o‘qituvchisi,
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

TALABALAR MUSTAQIL ISHINING REPRODUKTIV VA IJODIY KOMPONENTLARI O‘ZARO BOG‘LIQLIGINI EPISTEMIK TA’MINLASH KONSEPSIYASI VA DIDAKTIK KONTINUUMI

Annotatsiya. Mazkur maqolada kredit-modul tizimi sharoitida talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlashning nazariy-didaktik asoslari tadqiq etilgan. Mustaqil ta’lim jarayonida reproduktiv va ijodiy faoliyatni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yishning metodik cheklovlari tahlil qilinib, ularning uzviyligi epistemik ta’minlash konsepsiyasi asosida izohlangan. Tadqiqotda epistemik maqsadlar, ishonchli axborot manbalarini tanlash, bilimlarni dalillar asosida asoslash, kognitiv jarayonlarni monitoring qilish va refleksiv baholash mexanizmlarini birlashtiruvchi AIR modeli hamda generativ ta’lim tamoyillari integratsiyalangan. Natijada reproduktiv bilimlardan ijodiy mahsulot yaratishga olib boruvchi R → E → T → C → M → R'/C' shaklidagi didaktik kontinuum modeli taklif etilgan. Model talabalarning tayanch bilimlarini faollashtirish, ularni yangi vaziyatlarga transfer qilish, mustaqil xulosa chiqarish va original pedagogik yechimlar ishlab chiqish jarayonlarini izchil tashkil etishga xizmat qiladi. Taklif etilgan konsepsiyaning oliy pedagogik ta’limda mustaqil ishlarni loyihalash, topshiriqlarni tabaqalashtirish va talabalarning epistemik hamda metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, kredit-modul tizimi, reproduktiv komponent, ijodiy komponent, epistemik ta’minlash, epistemik bilish, AIR modeli, generativ ta’lim, metakognitsiya, didaktik kontinuum.

КОНЦЕПЦИЯ ЭПИСТЕМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕПРОДУКТИВНОГО И ТВОРЧЕСКОГО КОМПОНЕНТОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ И ЕЁ ДИДАКТИЧЕСКИЙ КОНТИНУУМ

Аннотация. В статье исследуются теоретико-дидактические основы обеспечения взаимосвязи репродуктивного и творческого компонентов самостоятельной работы студентов в условиях кредитно-модульной системы. Анализируются методические ограничения традиционного противопоставления репродуктивной и творческой деятельности, а их интеграция рассматривается на основе концепции эпистемического обеспечения. В исследовании интегрированы модель AIR, включающая эпистемические цели, идеалы и надежные познавательные процессы, а также принципы генеративного обучения. Предложена дидактическая модель континуума R → E → T → C → M → R'/C', отражающая последовательный переход от актуализации базовых знаний к их трансформации и созданию нового интеллектуального продукта. Обоснованы возможности применения данной модели при проектировании самостоятельной работы студентов, дифференциации учебных заданий и развитии эпистемических и метакогнитивных компетенций будущих

специалистов. Предлагаемая концепция направлена на повышение содержательной обоснованности, самостоятельности и продуктивности познавательной деятельности студентов.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, кредитно-модульная система, репродуктивный компонент, творческий компонент, эпистемическое обеспечение, эпистемическое познание, модель AIR, генеративное обучение, метакогниция, дидактический континуум.

THE CONCEPT OF EPISTEMIC SCAFFOLDING FOR THE INTERRELATION OF REPRODUCTIVE AND CREATIVE COMPONENTS OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK AND ITS DIDACTIC CONTINUUM

Abstract. This article examines the theoretical and didactic foundations for establishing the relationship between reproductive and creative components of students' independent work within the credit-module system. It critically analyzes the methodological limitations of traditionally separating reproductive and creative learning activities and conceptualizes their integration through the framework of epistemic scaffolding. The study synthesizes the AIR model, encompassing epistemic aims, ideals, and reliable cognitive processes, with the principles of generative learning. As a result, a didactic continuum model, expressed as R → E → T → C → M → R'/C', is proposed to represent the gradual transition from the activation of foundational knowledge to its transformation and the production of new intellectual outcomes. The article substantiates the applicability of this model to the design of independent learning activities, differentiation of educational tasks, and development of students' epistemic and metacognitive competencies. The proposed concept aims to enhance the validity, autonomy, and productivity of students' independent cognitive activity in higher education.

Keywords: students' independent work, credit-module system, reproductive component, creative component, epistemic scaffolding, epistemic cognition, AIR model, generative learning, metacognition, didactic continuum.

KIRISH

Oliy ta’limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ta’lim jarayonining mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini qayta ko‘rib chiqishni, xususan, talabaning mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik mexanizmlarni takomillashtirishni talab etmoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida ta’lim oluvchini tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi subyektdan mustaqil izlanadigan, axborotni tanqidiy tahlil qiladigan, bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llaydigan va yangi intellektual mahsulot yaratishga qodir faol subyektga aylantirish ustuvor pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimida kredit-modul mexanizmlarining joriy etilishi ushbu vazifalarning ahamiyatini yanada oshirdi. Kredit-modul tizimida talabaning auditoriya mashg‘ulotlari bilan bir qatorda mustaqil ta’lim faoliyati ham o‘quv jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bu esa mustaqil ishlarni shunchaki auditoriyadan tashqari bajariladigan topshiriqlar majmui sifatida emas, balki talabaning bilimlarni o‘zlashtirishi, qayta ishlashi,

tahlil qilishi va yangi bilim hosil qilishi uchun mo‘ljallangan yaxlit didaktik tizim sifatida loyihalash zaruratini yuzaga keltiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalar sifatida belgilangan.

Shunga qaramay, oliy ta’lim amaliyotida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda ayrim metodik muammolar mavjud. Xususan, mustaqil topshiriqlar ko‘pincha reproduktiv va ijodiy faoliyatga ajratilib, ular o‘zaro uzviy bog‘liq jarayonlar sifatida emas, balki alohida pedagogik faoliyat turlari sifatida talqin etiladi.

Birinchi holatda talabaga darslikdagi ma’lumotlarni qayta bayon qilish, ta’rif va qoidalarni yodlash, matnlarni konspektlashtirish kabi topshiriqlar beriladi. Bunday faoliyat muayyan bilimlar zaxirasini shakllantirsa-da, ularni yangi vaziyatlarda qo‘llash va mustaqil xulosalar chiqarish imkoniyatini har doim ham ta’minlamaydi.

Ikkinchi holatda esa talabalardan fundamental nazariy bilimlar yetarlicha shakllanmasdan turib, mustaqil loyiha, esse, ijodiy ishlanma yoki ilmiy takliflar tayyorlash talab etiladi. Natijada ijodiy faoliyat ayrim hollarda mavjud ma’lumotlarni yuzaki umumlashtirish yoki tayyor axborotni qayta ishlash bilan cheklanib qoladi.

Mazkur holat reproduktiv bilimlarni o‘zlashtirish va ijodiy mahsulot yaratish o‘rtasida didaktik vositachilik mexanizmiga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatadi. Ushbu mexanizm talabaning mavjud bilimlarini faollashtirish, ularning ishonchliligini tekshirish, dalillar asosida tushunish, yangi kontekstga ko‘chirish va mustaqil refleksiv baholash jarayonlarini birlashtirishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, reproduktiv faoliyatni ijodkorlikka qarama-qarshi qo‘yish emas, balki uni ijodiy tafakkurning zarur epistemik asosi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning maqsadi — talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy komponentlari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlovchi epistemik mexanizmlarni nazariy jihatdan asoslash hamda ularni izchil amalga oshirishga yo‘naltirilgan didaktik kontinuum modelini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

mustaqil ta’limda reproduktiv va ijodiy faoliyatning o‘zaro munosabatlariga doir nazariy yondashuvlarni tahlil qilish;

epistemik bilish va generativ ta’lim tamoyillarining mustaqil ishlarni tashkil etishdagi imkoniyatlarini aniqlash;

reproduktiv bilimlarni ijodiy faoliyatga transformatsiya qilishning asosiy epistemik shartlarini belgilash;

epistemik ta’minlashning funksional tarkibiy qismlarini tizimlashtirish;

reproduktiv va ijodiy komponentlar uzviyligini ta’minlovchi didaktik kontinuum modelini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil etish masalasi pedagogika, didaktika, kognitiv psixologiya va ta’lim falsafasining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammo doirasida mustaqil ishning mazmuni, funksiyalari, shakllari, bilimlarni o‘zlashtirish mexanizmlari va ijodiy faoliyatga o‘tish shartlari turli nazariy yondashuvlar asosida o‘rganilgan.

Mustaqil ta’limni tashkil etishning nazariy va metodik asoslari P.I. Pidkasistiy, T.M. Ponomareva, N.A. Muslimov va O.A. Qo‘ysinov kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida yoritilgan. Xususan, P.I. Pidkasistiy mustaqil bilish faoliyatini talabaning bilimlarni o‘zlashtirish, qayta ishlash va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon sifatida talqin qiladi.

T.M. Ponomarevaning tadqiqotlarida reproduktiv va ijodiy komponentlarning mustaqil ish tarkibidagi o‘zaro munosabatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, reproduktiv faoliyat talabaning nazariy bilimlar va amaliy harakat algoritmlarini egallashiga xizmat qilsa, ijodiy faoliyat mazkur bilimlarni yangi sharoitlarda qo‘llash va o‘zgartirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

N.A. Muslimov va O.A. Qo‘ysinovning kasbiy ta’limga oid tadqiqotlarida mustaqil ta’limni samarali tashkil etish, o‘quv topshiriqlarini kasbiy faoliyat bilan bog‘lash va bo‘lajak mutaxassislarning mustaqil ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari asoslangan.

Kognitiv psixologiya sohasidagi tadqiqotlar reproduktiv bilimlarning ijodiy faoliyat uchun zarur asos ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, faol esga tushirish (retrieval practice) mexanizmi o‘zlashtirilgan bilimlarning uzoq muddatli xotirada mustahkamlanishi va keyingi o‘quv vaziyatlarida qo‘llanilishida muhim rol o‘ynaydi. Mazkur jarayon talabaning avval o‘zlashtirgan ma’lumotlarini shunchaki takrorlashidan farqli ravishda, ularni faol qayta tiklash va bilimlar o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashni nazarda tutadi.

L. Fiorella va R.E. Mayer tomonidan ishlab chiqilgan generativ ta’lim yondashuvida talabaning yangi axborotni avvalgi bilimlari bilan bog‘lashi, mazmunni qayta tashkil etishi, tushuntirishi va yangi bilim konstruksiyalarini shakllantirishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mualliflarning qarashlariga ko‘ra, o‘quvchi bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki ularni faol ravishda qayta ishlab, mazmuniy jihatdan o‘zlashtiruvchi subyekt hisoblanadi.

C.A. Chinn, R.W. Rinehart va L.A. Buckland tomonidan rivojlantirilgan epistemik bilish yondashuvi bilimning kelib chiqishi, ishonchliligi, asoslanganligi va uni shakllantirish jarayonlarini anglash masalalarini qamrab oladi. Mazkur yondashuvda talabaning faqat qanday bilimga ega ekanligi emas, balki ushbu bilimni

nima asosida qabul qilishi, qaysi manbaga tayanishi va uning ishonchliligini qanday baholashi ham muhim hisoblanadi.

AIR modeli (Aims, Ideals, Reliable Processes) epistemik faoliyatni uchta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qism asosida izohlaydi:

Aims — epistemik maqsadlar: qanday bilimga erishish va uni nima maqsadda egallash zarurligini anglash.

Ideals — epistemik ideallar: bilimning asoslanganligi, aniqligi, izchilligi va ishonchliligiga qo‘yiladigan mezonlarni belgilash.

Reliable Processes — ishonchli bilish jarayonlari: bilimni olish, tekshirish, asoslash va baholashga xizmat qiluvchi kognitiv amallarni amalga oshirish.

Mazkur model talabalar mustaqil ishini loyihalashda muhim metodologik imkoniyatlarga ega. Chunki u o‘quv topshirig‘ining tashqi shaklidan ko‘ra, talabaning bilim bilan qanday ishlashi, qanday dalillarga tayanishi va qanday xulosaga kelishini asosiy mezon sifatida belgilaydi.

Shuningdek, metakognitiv yondashuvlar ham mustaqil ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Metakognitsiya talabaning o‘z bilish jarayonini rejalashtirishi, kuzatishi, nazorat qilishi va natijalarni baholashini anglatadi. Bu jarayon reproduktiv bilimlarni ijodiy mahsulotga aylantirishda o‘ziga xos boshqaruv mexanizmi vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, reproduktiv va ijodiy faoliyatning alohida jihatlari yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning uzviyligini ta’minlovchi epistemik maqsadlar, ishonchli manbalar, dalillash, monitoring va refleksiyani yagona didaktik tizim sifatida birlashtirish masalasi yanada chuqurroq konseptual yondashuvni talab etadi.

Shu sababli mazkur tadqiqotda epistemik ta’minlash reproduktiv bilimlardan ijodiy natijaga o‘tishning didaktik sharti va boshqaruv mexanizmi sifatida qaraladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-didaktik xarakterga ega bo‘lib, unda talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy komponentlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash hamda ularning integratsiyasini ta’minlovchi konseptual modelni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan metodologik yondashuvlardan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, epistemik-kognitiv va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi.

Tizimli yondashuv mustaqil ta’limni o‘zaro aloqador maqsad, mazmun, metod, vosita, topshiriq va baholash komponentlaridan tashkil topgan yaxlit didaktik tizim sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv talabaning reproduktiv va ijodiy bilish harakatlarini izchil tashkil etish, bilimlarni o‘zlashtirishdan ularni amaliy va yangi vaziyatlarda qo‘llashga o‘tish jarayonlarini tahlil qilishga xizmat qildi.

Epistemik-kognitiv yondashuv bilimlarning manbasi, ishonchliligi, asoslanganligi va ularni egallash jarayonlarini anglashga qaratilgan faoliyatni mustaqil ishning tarkibiy qismi sifatida belgilash imkonini berdi.

Kompetensiyaviy yondashuv mustaqil ta’lim natijalarini nafaqat o‘zlashtirilgan bilimlar hajmi, balki talabaning axborotni tahlil qilish, dalillash, muammoli vaziyatlarni hal etish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy mahsulot yaratish qobiliyatlari bilan bog‘liq holda baholashga asos bo‘ldi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Epistemik-kognitiv tahlil: AIR modeli hamda generativ ta’lim nazariyalarining mustaqil ta’lim mazmuniga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash.

Qiyosiy-pedagogik tahlil: mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda mustaqil ta’lim, reproduktiv va ijodiy faoliyatga oid qarashlarni qiyosiy o‘rganish.

Nazariy umumlashtirish: reproduktiv va ijodiy faoliyat o‘rtasidagi umumiy hamda farqli xususiyatlarni aniqlash.

Didaktik rekonstruksiya: mustaqil topshiriqlarni epistemik va kognitiv murakkablik darajalariga muvofiq qayta tasniflash.

Konseptual modellashtirish: epistemik ta’minlashning funksional bloklari va didaktik kontinuum bosqichlarini ishlab chiqish.

Tadqiqotda 190 dan ortiq ilmiy manbalar, dissertatsiyalar, monografiyalar va me’yoriy hujjatlar tahlil qilinganligi mazkur masalaning nazariy-metodologik asoslarini keng qamrovda o‘rganish imkonini berdi.

Ishlab chiqilgan konseptual model eksperimental samaradorligi isbotlangan tayyor metodika sifatida emas, balki oliy ta’limda mustaqil ishlarni loyihalash va keyingi empirik sinovdan o‘tkazish uchun nazariy-didaktik asos sifatida taklif etiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy komponentlari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashga xizmat qiluvchi epistemik ta’minlash tushunchasiga mualliflik ta’rifi ishlab chiqildi.

Epistemik ta’minlash — bu reproduktiv faoliyat jarayonida o‘zlashtirilgan tayanch bilimlar, tushunchalar va faoliyat algoritmlarini ijodiy faoliyatda yangi bilim, g‘oya yoki pedagogik mahsulotga transformatsiya qilish uchun zarur epistemik maqsadlarni belgilash, ishonchli axborot manbalarini tanlash, bilimlarni dalillar asosida asoslash, bilish jarayonlarini rejalashtirish, monitoring qilish, refleksiv baholash va tuzatishni didaktik jihatdan tashkil etuvchi shartlar, topshiriqlar, metodlar hamda teskari aloqa mexanizmlari majmuidir.

Mazkur ta’rifda epistemik ta’minlash mustaqil ishning tashqi tashkiliy shakli emas, balki reproduktiv va ijodiy faoliyat o‘rtasidagi mazmuniy hamda kognitiv bog‘lanishni ta’minlovchi ichki didaktik mexanizm sifatida qaraladi.

Tadqiqot natijasida epistemik ta’minlash konsepsiyasining beshta funksional bloki tizimlashtirildi.

1-jadval. Epistemik ta’minlashning funksional bloklari

Epistemik blok	Reproduktiv faoliyatdagi vazifasi	Ijodiy faoliyatga o‘tishdagi vazifasi
Epistemik maqsad	Qanday bilim o‘zlashtirilishi va uning ahamiyatini anglash	Yangi bilim yoki pedagogik mahsulot yaratish maqsadini belgilash
Epistemik manba	Ishonchli tayanch bilim va axborot manbalarini tanlash	Turli manbalar, qarashlar va nazariyalarni integratsiyalash
Epistemik asoslash	Qoidalar, tushunchalar va nazariyalarni dalillar asosida tushuntirish	Yangi g‘oya va yechimlarni ilmiy dalillar bilan himoya qilish
Epistemik monitoring	Bilimdagi xato, tushunmovchilik va bo‘shliqlarni aniqlash	Yaratilayotgan mahsulotning mazmuni va asoslanganligini nazorat qilish
Epistemik refleksiya	O‘zlashtirilgan bilim va usullarning imkoniyatlarini anglash	Ijodiy yechimni tanqidiy baholash, takomillashtirish va yangi bilimlar bilan boyitish

Jadvaldan ko‘rinadiki, epistemik ta’minlashning har bir bloki reproduktiv faoliyatda muayyan bilimni egallashga xizmat qilsa, ijodiy faoliyatda ushbu bilimni qayta talqin qilish va yangi natija olish imkoniyatini kengaytiradi.

Bunda reproduktiv faoliyat bilimlarning dastlabki zaxirasini shakllantiradi, epistemik tekshirish esa ularning ishonchliligi va mazmunini anglashga yordam beradi. Keyingi transformatsiya bosqichida talaba mavjud bilimlarni yangi kontekstga ko‘chiradi, ijodiy bosqichda esa ulardan foydalanib mustaqil mahsulot yaratadi.

Tadqiqotning navbatdagi natijasi reproduktiv va ijodiy komponentlarning o‘zaro bog‘liqligini aks ettiruvchi didaktik kontinuum modelining ishlab chiqilganligidir.

Model quyidagi tarkibiy bosqichlardan tashkil topadi:

R — Reproduktiv tayanchni faollashtirish. Ushbu bosqichda talaba avval o‘zlashtirgan bilim, tushuncha, qoida va algoritmlarni qayta tiklaydi. Asosiy vazifa zarur nazariy bazani shakllantirish va uni yangi bilish faoliyatiga tayyorlashdan iborat.

E — Epistemik tekshirish va asoslash. Talaba o‘zlashtirilgan ma’lumotlarning ishonchliligini tekshiradi, turli manbalarni taqqoslaydi, tushunchalarning mazmunini anglaydi va dalillar asosida xulosalar chiqaradi. Bu bosqichda bilimning shunchaki mavjudligi emas, balki uning qanday asoslanganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

T — Bilimni transformatsiya qilish. Ushbu bosqichda mavjud bilimlar yangi vaziyat, muammo yoki kasbiy kontekstga ko‘chiriladi. Talaba ilgari egallagan bilimlardan foydalanib, yangi vazifani hal etish yo‘llarini izlaydi va turli nazariy qarashlarni o‘zaro bog‘laydi.

C — Ijodiy mahsulot yaratish. Talaba mustaqil xulosa, loyiha, pedagogik ishlanma, ilmiy taklif yoki muammoli vaziyatga original yechim ishlab chiqadi.

Bunda ijodiy mahsulotning yangiligi bilan birga uning nazariy va daliliy asoslanganligi ham muhim mezon hisoblanadi.

M — Metakognitiv monitoring va refleksiya. Talaba o‘z faoliyatini baholaydi, foydalanilgan usullarning samaradorligini tahlil qiladi, yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlaydi va yaratilgan mahsulotni takomillashtiradi.

R'/C' — Kengaytirilgan bilimlar bazasi va takomillashtirilgan ijodiy mahsulot. Yakuniy bosqichda o‘zlashtirilgan bilimlar yangi tajriba asosida boyitiladi, ijodiy mahsulot qayta ishlanadi va keyingi mustaqil faoliyat uchun yangi epistemik asos shakllanadi.

Taklif etilgan model chiziqli va bir martalik jarayonni emas, balki takrorlanuvchi va spiralsimon rivojlanish xususiyatiga ega didaktik jarayonni ifodalaydi. Chunki har bir yangi ijodiy natija keyingi reproduktiv faoliyat uchun kengaytirilgan bilimlar bazasini shakllantiradi.

Mustaqil topshiriqlarni mazkur model asosida loyihalash uchun ularni kognitiv murakkabligi va epistemik talablariga ko‘ra uchta asosiy darajaga ajratish taklif etiladi:

2-jadval. Mustaqil topshiriqlarning epistemik-kognitiv darajalari

Daraja	Topshiriq mazmuni	Kutiladigan natija
Tayanch-reproduktiv	Tushunchalarni izohlash, nazariyalarni qayta bayon qilish, asosiy qoidalarni aniqlash	Tayanch bilimlar va tushunchalar tizimi
Epistemik-transformatsion	Manbalarni taqqoslash, nazariyalarni tahlil qilish, dalillarni tekshirish, bilimlarni yangi vaziyatga tatbiq etish	Asoslangan xulosa va yangi kontekstga mos bilim
Ijodiy-generativ	Mustaqil loyiha, pedagogik yechim, mualliflik ishlanmasi va ilmiy taklif yaratish	Yangi intellektual yoki amaliy mahsulot

Mazkur tabaqalashtirish topshiriqlarni faqat tashqi shakli bo‘yicha emas, balki talaba bajarishi lozim bo‘lgan bilish amallari va epistemik talablar bo‘yicha tasniflash imkonini beradi.

Masalan, referat tayyorlash topshirig‘i o‘z-o‘zidan ijodiy faoliyatni anglatmaydi. Agar talaba faqat mavjud matnlarni yig‘ish va qayta bayon qilish bilan cheklansa, topshiriq reproduktiv xarakterda qoladi. Aksincha, ikki yoki undan ortiq ilmiy konsepsiyani dalillar asosida qiyoslash, ularning cheklovlarini aniqlash va mualliflik xulosasini ishlab chiqish yuqori epistemik-transformatsion hamda ijodiy faoliyatni talab etadi.

Shunday qilib, mustaqil ishlarning samaradorligini belgilovchi asosiy omil topshiriqning nomi yoki tashqi ko‘rinishi emas, balki uning talaba oldiga qo‘yadigan kognitiv va epistemik talablaridir.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari reproduktiv va ijodiy faoliyatni o‘zaro qarama-qarshi qo‘yish an’anaviy yondashuvining metodik cheklanganligini ko‘rsatadi. Reproduk-

tiv faoliyat ko‘pincha tayyor bilimlarni takrorlash bilan bog‘langanligi sababli uning ijodiy tafakkur rivojiga ta’siri yetarlicha baholanmaydi. Biroq bilimlarni esga tushirish, qayta tiklash, tizimlashtirish va ularning mazmunini anglash ijodiy faoliyatning zarur kognitiv shartlaridan biri hisoblanadi.

Fiorella va Mayerning generativ ta’limga oid qarashlari ham ushbu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi. Talaba yangi bilimni samarali o‘zlashtirishi uchun uni avvalgi bilimlari bilan bog‘lashi, qayta tashkil etishi va mazmuniy jihatdan izohlashi zarur. Demak, ijodiy faoliyat mavjud bilimlardan uzilgan holda emas, balki ularni faol qayta ishlash natijasida yuzaga keladi.

Chinn va hammualliflarining epistemik bilish modeli esa mazkur jarayonga bilimning ishonchliligi va asoslanganligini baholash mezonlarini kiritadi. Bu jihat ayniqsa zamonaviy axborot muhitida muhimdir. Chunki talabalar turli elektron manbalar, internet resurslari va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanayotgan sharoitda axborotni tanqidiy tekshirish va uning ilmiy qiymatini baholash mustaqil ta’limning muhim kompetensiyasiga aylanmoqda.

Taklif etilgan epistemik ta’minlash konsepsiyasi aynan shu ehtiyojga javob beradi. Unda talaba faqat ma’lumotni topish yoki qayta bayon qilish bilan cheklanmaydi, balki axborotning manbasini aniqlaydi, uning ishonchliligini tekshiradi, dalillarni tahlil qiladi va o‘z xulosalarini ilmiy asoslashga intiladi.

Didaktik kontinuumning muhim jihati shundaki, u reproduktiv faoliyatdan ijodiy faoliyatga keskin sakrashni emas, balki bosqichma-bosqich va boshqariladigan o‘tishni nazarda tutadi. Ushbu jarayonda epistemik tekshirish va transformatsiya bosqichlari asosiy vositachi vazifasini bajaradi.

Masalan, bo‘lajak pedagoglar uchun ishlab chiqiladigan mustaqil topshiriqlar tizimida dastlab muayyan pedagogik nazariyaning asosiy tushunchalarini o‘zlashtirish, keyinchalik ushbu nazariyani boshqa ilmiy qarashlar bilan qiyoslash, so‘ngra uni real ta’limiy vaziyatga tatbiq etish va yakunda mualliflik metodik tavsiyasini ishlab chiqish mumkin. Bunday ketma-ketlik talabaning nazariy bilimdan kasbiy-ijodiy faoliyatga o‘tishini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, metakognitiv monitoringning kontinuum tarkibiga kiritilishi mustaqil ta’limda o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmlarini kuchaytiradi. Talaba o‘z faoliyatining natijasini baholash, xatolarni aniqlash va o‘zlashtirish strategiyasini o‘zgartirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Taklif etilgan konsepsiyaning amaliy ahamiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

mustaqil ta’lim topshiriqlarini epistemik murakkablik darajasi bo‘yicha loyihalash;

reproduktiv bilimlarni ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan topshiriqlar bilan izchil bog‘lash;

ilmiy manbalar bilan ishlash va axborotning ishonchliligini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

talabalarda dalillash, tanqidiy fikrlash va refleksiv baholash kompetensiyalarini shakllantirish;

mustaqil ish natijalarini baholashda nafaqat yakuniy mahsulotni, balki unga erishish jarayonini ham hisobga olish.

Shu bilan birga, taklif etilgan modelni turli ta’lim yo‘nalishlari va fanlar kesimida qo‘llashda topshiriqlarning mazmuni, murakkablik darajasi va baholash mezonlarini moslashtirish zarur. Modelning ta’lim natijalariga ta’sirini aniqlash uchun kelgusida pedagogik tajriba-sinov tadqiqotlarini tashkil etish, nazorat va tajriba guruhlari natijalarini qiyoslash hamda talabalarning epistemik va metakognitiv kompetensiyalaridagi o‘zgarishlarni baholash maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy-didaktik tahlil asosida talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy komponentlari o‘zaro qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi va rivojlantiruvchi uzviy jarayonlar ekanligi asoslandi. Reproduktiv faoliyatda shakllangan tayanch bilimlar ijodiy tafakkurning zarur kognitiv asosini tashkil etadi. Biroq mazkur bilimlarning yangi g‘oya va mahsulotga aylanishi o‘z-o‘zidan sodir bo‘lmaydi. Buning uchun maxsus epistemik va metakognitiv mexanizmlarni didaktik jihatdan tashkil etish zarur.

Tadqiqot natijasida epistemik ta’minlash tushunchasiga mualliflik ta’rifi ishlab chiqildi hamda uning epistemik maqsad, epistemik manba, epistemik asoslash, epistemik monitoring va epistemik refleksiyadan iborat beshta funksional bloki tizimlashtirildi.

AIR modeli va generativ ta’lim tamoyillarining integratsiyasi asosida reproduktiv bilimlarni ijodiy faoliyatga transformatsiya qilishning nazariy imkoniyatlari asoslandi. Mazkur yondashuv mustaqil ta’lim jarayonida talabaning bilimni egallash bilan bir qatorda, uning ishonchliligini baholashi, dalillar asosida asoslay olishi va yangi vaziyatlarda qo‘llashi zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning asosiy natijalaridan biri $R \rightarrow E \rightarrow T \rightarrow C \rightarrow M \rightarrow R'/C'$ shaklidagi didaktik kontinuum modelining taklif etilganligidir. Model reproduktiv tayanchni faollashtirishdan boshlanib, epistemik tekshirish, bilimni transformatsiya qilish, ijodiy mahsulot yaratish, metakognitiv monitoring va yangi bilimlar bazasini shakllantirish bosqichlarini qamrab oladi.

Shuningdek, mustaqil topshiriqlarni tayanch-reproduktiv, epistemik-transformatsion va ijodiy-generativ darajalarga ajratish taklif etildi. Bunday tabaqalashtirish topshiriqlar mazmunini talabalarning bilim darajasi va kasbiy ehtiyojlariga moslashtirish, mustaqil ta’limning izchilligi va natijadorligini oshirish imkonini beradi.

Umuman olganda, epistemik ta’minlash konsepsiyasi va didaktik kontinuum modeli oliy ta’limda mustaqil ishlarni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslarini boyitishga, reproduktiv bilimlarni ijodiy faoliyatga izchil yo‘naltirishga

hamda bo‘lajak mutaxassislarning mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, tanqidiy tahlil va kasbiy ijodkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni.

2. Rashidxon Uulu Atabek. Talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liqligini epistemik ta’minlash: monografiya. – Namangan: Sunrise-pro, 2026. – 216 b.

3. Muslimov N.A., Qo‘ysinov O.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta’limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi: monografiya. – Toshkent: Fan, 2009. – 180 b.

4. Пономарева Т.М. Обеспечение взаимосвязи репродуктивного и творческого компонентов самостоятельной работы студентов: диссертация ... кандидата педагогических наук. – Тула, 2001. – 195 с.

5. Fiorella L., Mayer R.E. Eight Ways to Promote Generative Learning // Educational Psychology Review. – 2016. – Vol. 28. – P. 717–752.

6. Chinn C.A., Rinehart R.W., Buckland L.A. Epistemic Cognition and Evaluating Information // Educational Psychologist. – 2014. – Vol. 49, No. 4. – P. 424–443.

7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: Longmans, Green, 1956.

8. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.

9. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.

10. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.